

2. POŁOŻENIE I UWARUNKOWANIA NATURALNE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU

Stanowisko archeologiczne nr 1, 2 w miejscowości Zgórze położone jest w gminie Strzelce i powiecie kutnowskim. Usytuowane jest na południowy zachód od współczesnych zabudowań wsi Zgórze. Stanowisko zlokalizowane zostało około 160 m na wschód od wąskiego koryta górnego odcinka Głogowianki. Głogowianka jest niewielkim ciekim IV-rzędu, dopływem Ochni, która z kolei jest lewym dopływem Bzury. Dolina tej rzeki w sąsiedztwie stanowiska jest bardzo słabo rozwinięta i ogranicza się do wąskiego dna doliny.

Stanowisko zajmuje niemal płaską powierzchnię i bardzo słabo nachylony stok generalnie o wystawie zachodniej (ryc. 3). Skupiska obiektów archeologicznych z poszczególnych okresów chronologicznych zlokalizowane są na niewielkich bardzo słabo zaznaczających się w rzeźbie terenu kulminacjach osiągających 113–114 m n.p.m. Obszar stanowiska rozcięty jest przez wąską dolinę denudacyjną o przebiegu równoleżnikowym, skanalizowaną obecnie sztucznym ciekim, będącym lewym dopływem Głogowianki.

Pod względem fizyczno-geograficznym wg J. Kondrackiego (2002) obszar stanowiska położony jest na granicy mezoregionów Równiny Kutnowskiej (318.71) wchodzącej w skład makroregionu Niziny Środkowomazowieckiej (318.7) i Wysoczyzny Kłodawskiej (318.15) w makroregionie Nizina Południowopolska (318.1–2). Obie jednostki przynależą do podprowincji Nizin Środkowopolskich (318) (ryc. 3). W podziale jednostek geomorfologicznych (wg S. Gilewskiej 1986, 1999) interesujący nas obszar również znalazł się na granicy Równiny Kutnowskiej [A V.f1] należącej do Niziny Środkowomazowieckiej [A V.f] oraz Wysoczyzny Kłodawskiej [A V.a6] w ramach Niziny Południowopolskiej [A V.a] – obie należą do Nizin Środkowopolskich [A V].

Równina Kutnowska obejmuje północno-zachodnią część Niziny Środkowopolskiej i znajduje się na północ od pradoliny warszawsko-berlińskiej. Jej obszar jest dość płaski i monotony, o wysokościach w granicach 90–110 m n.p.m., przecięty dolinami kilku rzek – m.in.: Ochni, Słudwi i Nidy, które są lewo-brzeżnymi dopływami Bzury. Jest to obecnie kraina prawie bezleśna, o dosyć zróżnicowanych glebach stwarzających korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa. Występują tutaj gleby brunatne i pyłowe, powstałe na piaskach naglinowych lub ciężkich glinach morenowych oraz czarne ziemie na gruntach pyłowych.

Według A. Dylikowej (1984) w samej dolinie Głogowianki rozwinęły się gleby wytworzone z piasków gliniastych i słabogliniastych tworzących tzw. rolniczy kompleks żytńi słaby. Ale już poza tą strefą w otoczeniu znajdują się gleby wytworzone z glin zwałowych lekkich i piasków leżących na glinach, które tworzą kompleksy rolnicze pszenne bardzo dobre i dobre oraz żytnie bardzo dobre.

W świetle delimitacji regionu łódzkiego według K. Turkowskiej (2006) obszar stanowiska położony jest w północnej części regionu. Leży bowiem zaledwie około 3,5 km na południe od maksymalnego zasięgu zlodowacenia wisły (LGM) szczegółowo rozpoznanego w okolicach Gostynina przez M. Roman (2003, 2010). W trakcie zlodowacenia wisły okolice Zgórza znalazły się zatem na bezpośrednim przedpolu lądolodu. Badany obszar położony jest w strefie staroglacjalnej objętej lądolodem warty (L. Marks i in. 2006, A. Ber i in. 2007), na obszarze kształtowanym jednak w trakcie zlodowacenia wisły przez przepływy wód proglacjalnych tworzących poziom sandrowy (M. Roman 2003, 2010). Lądolód warty uważany do niedawna za odrębne zlodowacenie (L. Lindner 1992) traktowany jest obecnie jako stadiał w obrębie zlodowacenia odry. Paleogeografią regionu łódzkiego w okresie lądolodu warty zajmowały się między innymi H. Klatkova (1972), a ostatnio K. Turkowska (2006), a także Z. Rdzany (2009). Interesujący nas obszar znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie tzw. moreny kutnowskiej. M. Baraniecka (1979) i Domosławska-Baraniecka (1969) łączyła jej akumulację z recesyjną fazą kutnowską lądolodu stadiału warty. Morena kutnowska tworzy wyróżnioną przez K. Turkowska (2006) w obrębie regionu łódzkiego VIII strefę wypukłych form akumulacji glacialnej i/lub wodnolodowcowej. Tworzą one nagromadzenia akumulacyjnych form czołowomorenowych w obrębie Równiny Kutnowskiej i wiązane są z recesją lądolodu.

lodu warty. Są to formy bardzo zróżnicowane litologicznie i strukturalnie, zawierające również spiętrzenia glicitektoniczne (m.in. M. Baraniecka 1984; M. Roman 2003). W okolicach Kutna większość wzgórz morenowych G. Szałamacha (1996, 1996a) uznała za moreny akumulacyjne. W trakcie zlodowacenia wiśły doszło do istotnego przemodelowania rzeźby obszaru zachodzącego w warunkach peryglacialnych.

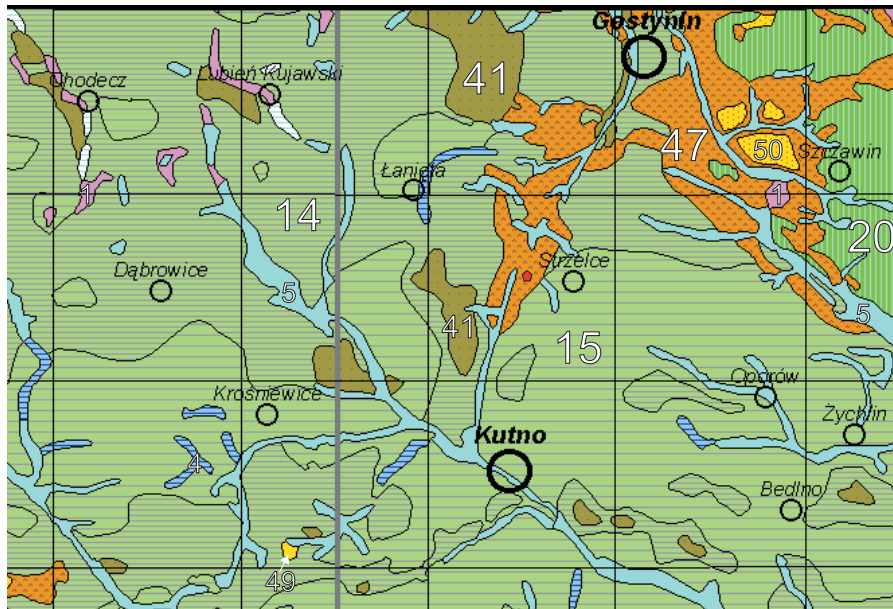
Podłoże całego stanowiska zbudowane jest z różnoziarnistych piasków, w których stropie rozwinięty jest poziom orno-próchniczny o zróżnicowanej miąższości od 15–20 do około 50 cm. Piaski te budują powierzchnię wodnolodowcowej równiny sandrowej (ryc. 5) i akumulowane były przez wody proglacialne w fazie maksymalnego nasunięcia lądolodu wiśły w rejonie Sokłowa, Osin i Sierakowa (M. Roman 2010). Rozległa równina wodnolodowcowa rozcina warciańską wysoczyznę morenową, urozmaiconą pagórami zbudowanymi z piasków, żwirów i głazów moren czołowych wchodzących w skład moreny kutnowskiej. Lekko falistą wysoczyznę morenową budują gliny zwałowe stadiału warty o miąższości osiągającej na interesującym nas obszarze około 30 m (G. Szałamacha 1996a). W stropie tej gliny zaznacza się strefa odwapnienia sięgająca nawet do 5 m, a miejscami przykrywają ją eluvia gliniaste (G. Szałamacha 1996a), jest to efekt intensywnych procesów peryglacialnych w vistulianie na bezpośrednim przedpolu lądolodu wiśły. Powierzchnia równiny wodnolodowcowej jest dość wyrównana i osiąga miejscami 120 m n.p.m. Nachylenia terenu na obszarze stanowiska nie przekraczają 2 stopni. Powierzchnia towarzyszącej wysoczyzny morenowej sięga 130 m n.p.m., a kulminacje pagórków morenowych – 142 m n.p.m.

Obserwacje przeprowadzone w trakcie badań archeologicznych wykazały, że równinny obszar stanowiska pierwotnie porożcinany był niewielkimi płytkimi obniżeniami wchodzącymi w skład systemu dolin denudacyjnych. Za ich rozwój odpowiedzialna jest, w myśl koncepcji K. Turkowskiej (2006) rozwoju rzeźby regionu łódzkiego, przede wszystkim zaawansowana morfogeneza peryglacialna w różnych okresach vistulianu. W dolinach denudacyjnych stwierdzone jest występowanie serii osadów deponowanych od środkowego plenivistulianu po późny vistulian (H. Klatkova 1965, K. Turkowska 2006). Formy w rejonie Zgórza wypełnione są piaskami i mułkami deluwalnymi oraz namułami o miąższościach nie przekraczających 2,0 m (G. Szałamacha 1996, 1996a). Także dno doliny Głogowianki w bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska (rys. 5) zbudowane jest z namułów i piasków rzecznych (G. Szałamacha 1996, 1996a). Około 3 km na południe od Zgórza, w rejonie Głogowca, w dolinie Głogowianki wyróżniona została terasa rzeczna, której wiek skorelowany został z vistulianem (G. Szałamacha 1996).

Urozmaicenie budowy geologicznej oraz morfologii otoczenia stanowiska przekładało się na zróżnicowanie pierwotnej szaty roślinnej. W obrazie potencjalnej roślinności naturalnej według Matuszkiewicza (2008) stanowisko zlokalizowane jest w obrębie występowania kontynentalnych borów mieszanych sosnowo-dębowych (*Pino-Quercetum*) zajmujących powierzchnię równiny sandrowej. Wysoczyzny porastane były przez formacje grądu środkowoeuropejskiego (*Galio-Carpinetum*) odmiany kujawskiej, serii żyznej i ubogiej. W dnie doliny Głogowianki występował zaś niżowy łąg jesionowo-olszowy (*Fraxino-Alnetum*).

Ogólny zarys warunków lokalizacyjnych stanowiska w Zgórzu wskazuje, że badane stanowisko zajmuje obszary sprzyjający funkcjonowaniu osadnictwa pradziejowego. Należy tu podkreślić przede wszystkim korzystne warunki litologiczne, tj. lokalizacja na podłożu zbudowanym z osadów piaszczystych, oraz topograficzne, tj. zajmowanie niemal płaskich powierzchni lub stoków o nachyleniu poniżej 2 stopni. Istotną rolę odgrywało również bezpośrednie sąsiedztwo dna doliny rzecznej o płytko zalegającym zwierciadle wód gruntowych oraz występowanie systemu płytkich dolin denudacyjnych. W zasięgu stanowiska, w odległości poniżej 0,5 km znajdował się także stok wysoczyzny, a nieco dalej (do 1 km) powierzchnia gliniastej wysoczyzny morenowej. Na obszarze wysoczyznowym w bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska występują także pagóry morenowe zapewniające dostęp do żwirów i głazów. Otoczenie stanowisk cechowało się zatem dość znaczną georóżnorodnością.

Położenie stanowiska w Zgórzu w obrębie bardzo słabo nachylonej powierzchni jest charakterystyczną cechą lokalizacji pradziejowych punktów osadowych. Osady rzadko wkraczały na stoki o nachyleniu przekraczającym 4° tj. na stoki umiarkowanie nachylone wg M. Klimaszewskiego (1994). Lokalizacja na podłożu piaszczystym, typowa dla osadnictwa pradziejowego i wczesnodziejowego zwłaszcza w obszarach staroglacjalnych (P. Kittel 2012 – tam dalsza literatura), była zarazem najbardziej korzystna z punktu widzenia konieczności zagłębienia w grunt elementów konstrukcyjnych obiektów. Zapewniała ponadto infiltrację wód roztopowych i opadowych, co chroniło przed tworzeniem okresowych podm-

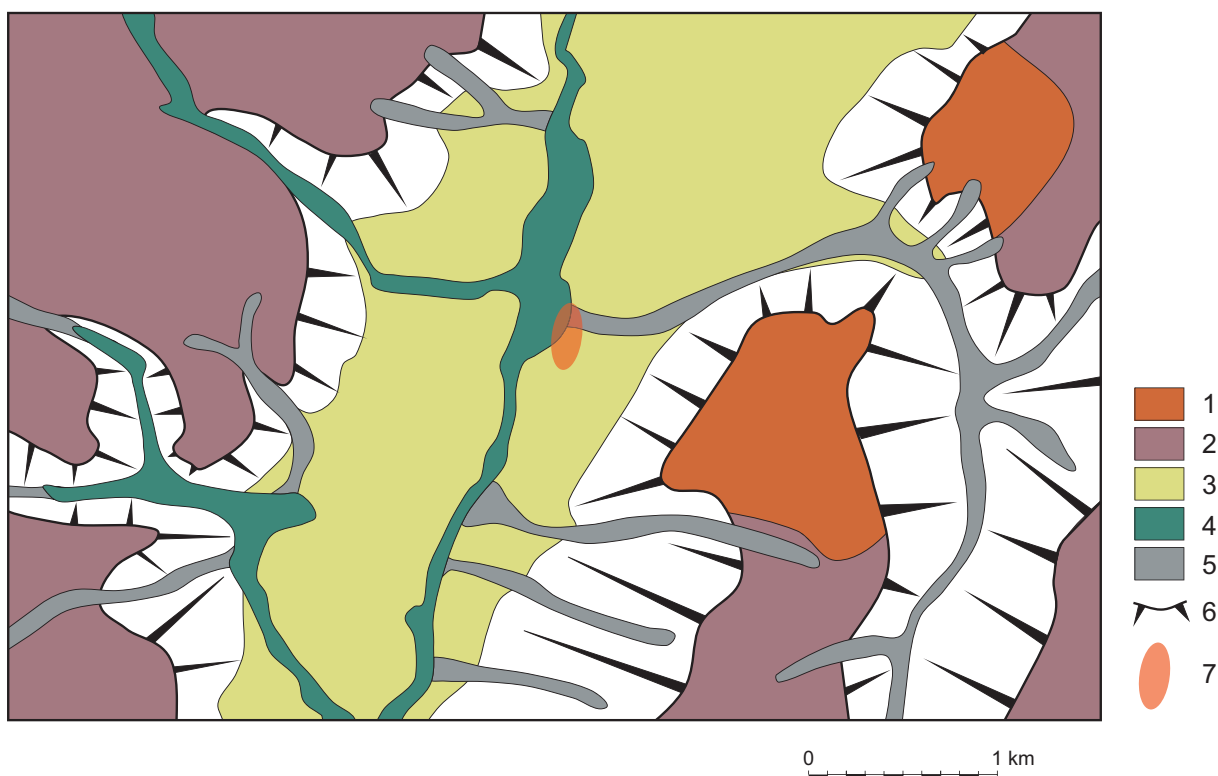

Ryc. 3. Lokalizacja stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski, woj. łódzkie w ramach regionów fizjograficznych Polski wg Kondrackiego (2002) oraz na tle mapy potencjalnej roślinności naturalnej Polski wg Matuszkiewicza (2008), kody i nazwy typu zbiorowiska potencjalnego za Matuszkiewiczem (2008)

- 1 Olsy środkowoeuropejskie – Carici – elongatae-Alnetum (=Ribeso nigri-Alnetum + Sphagno squarrosi-Alnetum)
- 4 Niżowy łęg wiązowo-dębowy -Ficario-Ulmetum chrysosplenietosum
- 5 Niżowy łęg jesionowo-olszowy – Fraxino-Alnetum (=Circae-Alnetum)
- 14 Grąd środkowoeuropejski, odmiana kujawska, seria uboga – Galio-Carpinetum
- 15 Grąd środkowoeuropejski, odmiana kujawska, seria żyzna – Galio-Carpinetum
- 20 Grąd subkontynentalny, odmiana środkowopolska, seria uboga – Tilio-Carpinetum
- 41 Świetlista dąbrowa, postać niżowa – Potentillo albae-Quercetum typicum
- 47 Kontynentalne bory mieszane sosnowo-dębowe – Pino-Quercetum (=Quercu-Pinetum + Serratulo-Pinetum)
- 49 Suboceaniczny bór sosnowy – Leucobryo-Pinetum
- 50 Kontynentalny bór sosnowy, odmiana sarmacka – Peucedano-Pinetum

Fig.3. Zgórze, location of site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, situated in physiographic regions of Poland (after J. Kondracki 2002), and against the background of potential natural vegetation of Poland (after J.M. Matuszkiewicz 2008), codes and names of types of potential vegetation –after J.M. Matuszkiewicz (2008).

- 1 Alder forests of Central Europe, Carici – elongatae-Alnetum (=Ribeso nigri-Alnetum + Sphagno squarrosi-Alnetum)
- 4 Lowland riparian forest (elm-oak) -Ficario-Ulmetum chrysosplenietosum
- 5 Lowland riparian forest (ash-alder) – Fraxino-Alnetum (=Circae-Alnetum)
- 14 Galio-Carpinetum of Central Europe, Kuyavian variant, in poor habitats
- 15 Galio-Carpinetum of Central Europe, Kuyavian variant, in fertile habitats
- 20 Tilio-Carpinetum, subcontinental, variant of Central Poland, in poor habitats
- 41 Thinned lowland oak forest – Potentillo albae-Quercetum typicum
- 47 Continental mixed forests (pine-oak) Pino-Quercetum (=Quercu-Pinetum + Serratulo-Pinetum)
- 49 Sub-oceanic pine forest – Leucobryo-Pinetum
- 50 Continental pine forest, sarmatian variant – Peucedano-Pinetum

Ryc. 4. Położenie stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski, na tle szkicu geomorfologicznego wg Szałamachy (1996a – zmienione)

- 1 – wysoczyzny morenowe faliste
- 2 – pagórki moreny czołowej
- 3 – równiny wodnolodowcowe
- 4 – doliny denudacyjne
- 5 – długie stoki
- 6 – dna dolin
- 7 – zasięg stanowisk archeologicznego Zgórze 1, 2

Fig. 4. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, location of the site on the geomorphologic outline, after J. Szałamacha (1996a-changed edition)

- 1 – undulating moraine uplands
- 2 – terminal moraine (hills)
- 3 – fluvioglacial plains
- 4 – denudation valleys
- 5 – long slopes
- 6 – valley bottoms
- 7 – range of the archaeological site of Zgórze, site 1, 2

kłości na obszarze osad. Dodatkowo odprowadzaniu wód powierzchniowych z obszaru osiedli sprzyjało niewielkie nachylenie powierzchni stoków rozbieżnych (tj. o wypukłym zarysie lateralnym), które nie przyczyniało się do wzmagania procesów spłukiwania (P. Kittel 2005 – tam dalsza literatura). S. Kurnatowski (1963, 1968) i A. Niewęglowski (1972), a także J. Twardy i in. (2004), J. Twardy (2008) zwracali uwagę na rolę niewielkich wklęsłych form terenu, w tym zwłaszcza dolinek denudacyjnych, jako form przyciągających niewielkie przeważnie punkty osadnicze, a także ułatwiających penetrację wysoczyzn.

Znaczna georóżnorodność środowiska stanowisk pradziejowych, jako czynnika podnoszącego atrakcyjność osadniczą oraz możliwości wielokierunkowego wykorzystania gospodarczego obszaru, wskazywana jest jako jeden z istotniejszych czynników lokalizacji osadnictwa (por. P. Kittel 2012, 2013 – tam dalsza literatura). Lokalizacja osady na powierzchni piaszczystej i jednocześnie w bezpośrednim sąsiedztwie dna doliny zapewniała bowiem zamieszkującej je ludności odpowiednie zaplecze dla prowadzenia gospodarki uprawowej. Na obszary podmokłych rozwijały się zasobne gleby hydrogeniczne, które użytkowano głównie jako miejsca stałych ogrodów (S. Kurnatowski 1963, 1968, 1975, 1975a; S. Kurnatowski i T. Wiślański 1966). Zdaniem S. Kurnatowskiego (1975) uprawy ogrodowe, prowadzone na nisko położonych obszarach, dominowały w całości kształcie struktury gospodarki roślinnej, co najmniej do wczesnego średniowiecza. Wynikało to z potencjalnie znacznie wyższego plonowania w porównaniu z uprawami zbożowymi (S. Kurnatowski i T. Wiślański 1966; S. Kurnatowski 1966, 1968, 1975, 1981). Ważną rolę odgrywało ponadto funkcjonowanie w pradziejach innych kierunków wykorzystania den dolinnych – np. myślistwo, rybołówstwo, zbieractwo, pozyskiwanie m.in. trzciny, młodych pędów drzew i in. (J. Kruk 1973, K. Szamałek 1983, W. Dzieduszycki 1993). Prócz strefy nisko położonych upraw

Ryc. 5. Elementy morfologiczne w sąsiedztwie stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski, na skośnym zdjęciu lotniczym (fot. R. Brzejszczak, 2015)

Fig. 5. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, morphological features in the vicinity of the site, presented in the oblique aerial photograph (by R. Brzejszczak, 2015)

ogrodowych, zbożowe uprawy polowe w technice ornej występowały zapewne głównie w obrębie teras rzecznych, a ekstensywna gospodarka żarowa wkraczała na wyżej leżące obszary, w tym na wysoczyzny (S. Kurnatowski 1966, 1975; J. Kruk 1973, 1980, 1983; S. Kurnatowski i Z. Kurnatowska 1991). W rejonie stanowiska w Zgórzu strefą potencjalnie najlepiej nadającą się do zlokalizowania pól ornych przy stosowaniu agrotechniki lekkiej wg T. Bartkowskiego (1978) była powierzchnia piaszczystej równiny wodnolodowcowej. S. Kurnatowski (1966, 1975, także S. Kurnatowski i Z. Kurnatowska 1991), a także J. Ostoję-Zagórski (1982) zwracają uwagę na takie cechy prądziejowej gospodarki uprawowo-hodowlanej, jak wielokierunkowość i elastyczność. Wymagały one dostępu do zróżnicowanych stref środowiskowych, a więc znacznej geo- i bioróżnorodności środowiska punktów osadowych.

Warunki lokalizacyjne stanowiska w Zgórzu posiadały zatem, jak wydaje się w świetle analizy położenia geomorfologicznego, znaczne walory z perspektywy rozwijania wielokierunkowej prądziejowej gospodarki rolnej.

